

AMERİKAN BELGELERİNE GÖRE TÜRKİYE'DE DEMOKRASİLİ YILLARA GEÇİŞTE İNANÇ HÜRRİYETİNDE YAŞANAN GELİŞMELER (1946-1952)

Emin ÖZDEMİR*

Özet

Cumhuriyet döneminde gerçekleştirilen inkılap hareketlerinin şekillenmesinde, pozitivizmin etkisinde gelişen Batıcılık düşüncesinin rolü son derece önemlidir. Batılılaşmanın hayata geçirilmesi için uygulanan laiklik ilkesi gereği eğitimden, hukuka birçok alanda inkılaplar gerçekleştirilmiştir. İslam'la şekillenmiş bu alanlar, dinin etkisinden uzak yeniden dizayn edilmiştir.

Çok partili hayata geçişle birlikte muhalefetten gelen tepkiler ve sosyal beklentiler nedeniyle tek parti döneminde katı bir şekilde uygulanan laisizm, yumuşamaya başlamıştır. Yapmış olduğumuz bu çalışmada, çok partili hayata geçiş sürecinde Türkiye'de dini hayatta yaşanan gelişmeler, Amerikan arşiv belgelerinden yararlanılarak incelenecektir.

Anahtar Kelimeler

Laiklik, İnanç Hürriyeti, Demokrat Parti, Cumhuriyet Halk Partisi

THE IMPROVEMENTS ON FREEDOM OF BELIEF WITHIN THE YEARS OF DEMOCRATIZATION IN TURKEY ACCORDING TO THE AMERICAN DOCUMENT (1946-1952)

Abstract

The westernization movement, which was shaped under the affection of positivism, has an important role on the revolutions that were made at the reign of Republic. In order to embody the westernization depending on laicism, many reforms were made from education to justice and these fields, which were shaped under the Islamic affect, were redesigned far from the effects of religion.

The laicism, which was applied strictly at the single party reign, has began to be loosen by the oppositions with the multiple party regime and social expectations. In this work the improvements at the religious life of Turkey during the period of multiple party will be examined by using American archive documents.

* Yrd. Doç. Dr., Nevşehir Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü Öğretim Üyesi, Nevşehir/Türkiye. ozdemiremin71@hotmail.com

Key Words

Laicism, Freedom of Belief, Democrat Party, Republican People's Party

GİRİŞ

Yıkılma sürecine girmiş Osmanlı Devletini kurtarmak ve eski gücüne kavuşturmak için ortaya çıkan fikirlerden Batıcılık ve Türkçülük, Osmanlı'dan sonra kurulan Türkiye Cumhuriyeti'nin felsefi temellerini oluşturmuştur. Bunlardan Tanzimat'la birlikte pozitivistlik etkisinde gelişmeye başlayan Batıcılık düşüncesine göre, devletin geri kalmasının nedenlerinin arasında İslam dini de yer almaktaydı. Pozitivist batıcı aydınlara göre toplumu ilgilendiren bütün alanlar İslam'a göre şekillenmekte, şeriat ise bu alanlardaki değişimi engellemekteydi.¹ Batıcı söylemin radikal isimlerinden Abdullah Cevdet, din ve devlet arasında tam ayırımın savunuculuğunu yapmış, samimi bir materyalist olarak Müslümanları tedricen dinsel dünya görüşlerinden vazgeçirecek yollar aramıştı.²

Osmanlı'dan Cumhuriyet'e geçiş sürecinde de pozitivist düşünce, etkisini devam ettirmiş derinliğinde herhangi bir azalma olmamıştır. Bu etki, genç Cumhuriyet'in resmi ideolojisi olarak ifade edilecek bir yoğunluğa ulaşmıştır.³ Pozitivistlik Cumhuriyet'e taşınmasında ve Kemalist laikliğin temelini oluşmasında Ziya Gökalp'in dine ilişkin pozitivist ve ulusçu sosyolojik görüşleri etkili olmuştur. Gökalp'in bu konudaki düşüncesi, Cumhuriyet dönemi laikleşme politikalarını şekillendirmiştir. Bu sebeple, din ve devlet işlerinin düzenlenmesinde daha çoğulcu ve seküler olan Anglo-Sakson tarzı yerine, Fransız tarzı laiklik anlayışı benimsenmiştir.⁴

Batı'daki aydınlanma hareketinin, Fransız modelinde olduğu gibi dinin toplumsal hayattan soyutlanarak gerçekleştiğini düşünen Batıcı pozitivist aydınların etkisindeki Cumhuriyet kadroları, laiklik temelinde sosyal ve siyasi bir modernleşme planlamışlardır.⁵ Cumhuriyet'in ilanı ile başlayan yeni bir toplum inşası arzusu, toplumun devlet marifetiyle uygulanacak sosyal politikalar yoluyla yeni baştan kurgulanabileceğini, böylelikle de devlet tarafından tamamen denetlenebileceği, devletin bekasının ancak bu sayede sağlanabileceği şeklinde bir ideolojiye dönüşmüştür. Devlet tarafından yeni bir toplum inşa hedefindeki bu ideoloji, inkılap

¹ Niyazi Berkes, *Türkiye'de Çağdaşlaşma*, İstanbul 2006, s. 412.

² Fatih Yıldız ve Fikret Çelik, "Türk Batıcılığının Milliyetçilik ve Muhafazakarlık üzerinden Tenkidi; Erol Güngör Örneği", *Bilgi*, S.62, 2002, s. 282.

³ Mustafa Kemal Şan, "Baskıcı Bir Laiklik Modeli Olarak: Türk Laikliğinin Anatomisi", *Akademik İncelemeler Dergisi*, Vol.7, S.2, 2012, s.3.

⁴ A.Vedat Koçal: "Bir Hegemonya Aracı Olarak Seküleş(tir)me: Tarihsel Bir Perspektiften Türkiye'de Laikliğinin Politik Ekonomisi" *Akademik İncelemeler Dergisi*, Vol.7, S.2, 2012, s.117-118.

⁵ Bünyamin Kocaoğlu, "Atatürk Dönemi Laiklik Uygulamalarına Yönelik Bazı Toplumsal Tepkiler", *Turkish Studies*, Vol.2/4, 2007, s.1298. Levent Köker, *Modernleşme Kemalizm ve Demokrasi*, İstanbul 2005, s. 161.

hareketleriyle amacına ulaşmak istemiştir.⁶ Başta hukuk düzeni ve eğitim olmak üzere toplumu yeniden dönüştürme hareketinde, laiklik düşüncesi belirleyici bir etken olmuştur.⁷

Bu bağlamda Cumhuriyetin ilanından itibaren “*Milli ve Seküler*” bir toplum inşa etmek için “*Laiklik*” ekseninde inkılâp hareketleri gerçekleştirilmiştir. 3 Mart 1924’de halifeliğin kaldırılmasıyla ilgili kanunla Şeyhülislamlık ile Şer’iye ve Evkaf Vekâleti de lağvedilmiş, bu iki kurumun işlevini görmek üzere Diyanet İşleri Başkanlığı ve Vakıflar Genel Müdürlüğü kurulmuştur. Eğitim sistemini tümüyle laikleştiren Tevhid-i Tedrisat kanunu aynı gün kabul edilmiş, kanundan sonra yayınlanan bir genelge ile medreseler lağvedilmiştir. Medreselerin yerine din eğitimi vermek üzere İmam-Hatip okulları ve İlahiyat Fakültesi açılmışsa da bu kurumlar devamlı olmamıştır. Din eğitimi, Tevhid-i Tedrisat Kanunu’nun aksine hiçbir yasal dayanağa bağlı olmadan tedrici olarak eğitim sisteminin dışında bırakılmıştır.⁸ 1924 yılı Nisan ayında şer’i mahkemeler kapatılarak, ilmiye sınıfı tasfiye edilmiş böylelikle laikliğin önu açılmıştır.⁹

Şeyh Said isyanı bu süreci daha da hızlandırmıştır. İsyandan sonra çıkartılan Takrir-i Sükun (4 Mart 1925) Kanunu ile basın üzerinde denetim getirilmiş, isyanla ilişkili görülen Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası kapatılarak inkılâp hareketleri üzerinde oluşan siyasi baskı sonlandırılmıştır. Şeyh Said isyanında dinin etkisini ve geniş halk kitleleri arasında İslam’ın oynadığı rolü anlayan yönetici erk, 30 Kasım 1925’te tekke ve zaviyeleri kapatarak laikleşme yolundaki engellerden birini daha ortadan kaldırmıştır.¹⁰

İlerleyen tarihlerde laiklik ekseninde yapılan inkılâplar, toplumsal hayatı da kapsamaya başlamıştır. Bu bağlamda 25 Kasım 1925’te kabul edilen şapka kanunu ile en azından erkeklerin dış görünüşü değiştirilmeye çalışılmış, aile hayatı ve yaşam tarzında ise, hukuk sistemi yeni baştan oluşturularak bir dönüşüm gerçekleştirilmek istenmiştir. Bu amaçla 17 Şubat 1926’da mecliste onaylanan yeni medeni kanunla, o zamana kadar cesaret edilemeyen ailevi ve dini hayatın özeline girilmiştir. 1 Kasım 1928’de kabul edilen kanunla alfabe değişikliği gerçekleşmiştir. Bu değişiklikte, pratik ve pedagojik nedenler kadar toplumsal ve kültürel nedenler de etkili olmuştur.¹¹ 10 Nisan 1928’de anayasadan “*Türkiye Devleti’nin dini, din-i*

⁶ Nilgün Toker ve Serdar Tekin, “Batıcı Siyasi Düşüncenin Karakteristikleri ve Evreleri: Kamusuz Cumhuriyet’ten Kamusuz Demokrasiye”, *Modern Türkiye’de Siyasi Düşünce Modernleşme Batıcılık*, C.3 İstanbul 2007, s. 86,92.

⁷ Bünyamin Kocaoğlu, agm., s.1298.

⁸ Eyüp Şimşek, “Çok Partili Dönemde Yeniden Din Eğitimi ve Öğretimine Dönüş Süreci(1946-1960)”, *Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, S.49, 2013, s. 392.

⁹ Şerif Mardin, *Türkiye’de Din ve Siyaset*, İstanbul 2011, s. 120.

¹⁰ Feroz Ahmad, “Politics and Islam in Modern Turkey”, *Middle Eastern Studies*, Vol.27, N.1, 1991, s. 7.

¹¹ Bernard Lewis, *Modern Türkiye’nin Doğuşu*, Ankara 1984, s. 270-271, 278.

İslamdır" ifadesi kaldırılmış, aynı kanunla cumhurbaşkanı ve milletvekillerinin yemin metnindeki dini öğeler çıkartılmıştır. 5 Şubat 1937'de anayasaya "Türk devletinin laik olduğu" ibaresi eklenmiş, böylelikle Cumhuriyet kadroları, laiklik prensibinin uygulanması noktasında kararlılıklarını göstermişlerdir.

Laiklik uygulamaları karşısında halkın tepkisinin en önemli göstergesi, güdümlü muhalefet olarak nitelendirilen Atatürk'ün teşvikiyle 1930'da kurulan Serbest Cumhuriyet Fırkası'nın halk nezdinde elde ettiği teveccühtür. Laikliğe bağlı olduğunu sıkça vurgulayan partinin vicdan hürriyeti konusundaki liberal söylemi bile kısa bir zaman içinde toplumun ilgisini çekmeyi başarmıştı.¹² Bunun yanında hilafetin ilgası ve başta şapka inkılâbı olmak üzere kılık kıyafeti belirleyen, toplumsal hayatı düzenleyen inkılâplara karşı halk arasında birçok tepki hareketi de yaşanmıştır.¹³ Bu tepkilerin engellenmesinde istiklal mahkemelerine, Takrir-i Sükun Kanunu'na dayanarak önemli bir misyon yüklenmiştir.¹⁴ Genel olarak bakıldığında inkılap hareketleri Türkiye'nin çehresini önemli oranda değiştirmiş olsa da inkılapların pozitivist, laik ve modernci yönünün halk kitlelerinin tamamına kabul ettirilememiş olması, geleneksel yapıda bu tepkilerin oluşmasına yol açmıştır.¹⁵

Bütün bu nedenlerle laiklik, Cumhuriyet'in ilk yıllarından beri hem içerik olarak hem de uygulanış biçimiyle sıkça tartışıla gelmektedir. Yapmış olduğumuz bu çalışmanın amacı, bu tartışmalara girmekten ziyade II. Dünya savaşından sonra yaşanan iç ve dış gelişmeler neticesinde katı laiklik uygulamalarında yaşanan yumuşamanın Amerikan hariciye belgelerine yansımalarını irdelemektir. 1945'ten sonra kimilerine göre inanç hürriyeti, kimilerine göre ise laikleşmeden verilen tavizler olarak nitelendirilen dini hayattaki gelişmeler, Amerikan arşiv belgelerine göre değerlendirilecektir. Çalışmamızda kullanmış olduğumuz bu belgeler, İstanbul ve Ankara'daki Amerikan elçilik görevlileri tarafından Amerikan Dışişleri Bakanlığı'na bilgilendirmek üzere konusunda uzman kişilere hazırlanmış raporlardan oluşmaktadır. Bu belgelere "Democracy in Turkey, 1950-1959: Records of the U.S. State Department Classified Files" isimli veritabanından ulaşılmıştır.¹⁶

¹² Tarık Zafer Tunaya, *Türkiye'de Siyasi Partiler (1859-1965)*, İstanbul 1995, s. 633-635.

¹³ Bünyamin Kocaoğlu, agm., s.1300.

¹⁴ Mete Tunçay, *T.C'de Tek Parti Yönetiminin Kurulması (1923-1930)*, İstanbul 1989, s.169.

¹⁵ Erik Jan Zürcher, *Modernleşen Türkiye'nin Tarihi*, İstanbul 2000, s. 285-286.

¹⁶ <http://go.galegroup.com/gdsc/start.do?p=GDSC&u=nevsehir&authCount=1> (13-10-2013).

I- ÇOK PARTİLİ DÖNEME GEÇİŞTE LAİKLİK POLİTİKALARINDA YAŞANILAN YUMUŞAMALAR

II. Dünya Savaşının bitmesiyle birlikte girilen soğuk savaş döneminde Amerika ile Sovyetler Birliği arasında başta ideolojik olmak üzere siyasi ve ekonomik alanlarda mücadele başlamıştı. İki kutuplu bir dünyanın oluşmaya başladığı bu dönemde Türkiye'nin de yaşanan uluslararası gelişmelerden etkilenmemesi imkânsızdı. Savaş sonrası oluşan yeni düzende, Türkiye, Sovyetler Birliği'nin tehditkâr istekleri karşısında, Amerika'nın önderliğindeki Batı bloğunda yer almak için gayret göstermiştir.¹⁷

Sovyetlerden kaynaklanan bu tehdit algısı karşısında Batı bloğuna yakınlaşan Türkiye, diktatoryal rejimlerden büyük zarar görmüş Amerika ve Avrupa'nın demokratikleşme konusundaki beklentilerini karşılama hususunda adımlar atmaya başlamıştır.¹⁸ Cumhurbaşkanı İsmet İnönü, 25 Nisan 1945'te San Francisco Konferansı'na gönderilen heyetten Türkiye'nin pek yakın bir zamanda çok partili demokratik bir sisteme geçiş hususunda kararlı olduğunu, Amerikalılara bildirmesini istemişti.¹⁹ Savaş sonrası dönemde Batılı devletlerin telkinleri yanında içerde de savaşın getirdiği ekonomik sıkıntılar ve tek partinin katı politikaları karşısında muhalif söylemlerin yükselmesi neticesinde demokratikleşme yolunda girişimler başlatılmıştır.²⁰

Artık bir zorunluluk olan demokratikleşme hareketinin başlayacağını müjdesini İsmet İnönü, 19 Mayıs 1945 nutkunda vermişti.²¹ 12 Haziran 1945'te Cumhuriyet Halk Partisinin(CHP) grup toplantısında Celal Bayar, Adnan Menderes, Fuad Köprülü ve Refik Koraltan tarafından imzalanan, tarihe "*Dörtlü Takrir*" olarak geçen önerge, bir muhalefet partisi kurulmasından çok CHP'de demokratikleşme yolunda reform yapılmasını amaçlıyordu. Bu önerge savaş sonrası dönemde örgütlü muhalefetin sembolü olmuştur.²² Bütün bu girişimler neticesinde Temmuz 1945'te Nuri Demirağ'ın Milli Kalkınma Partisinin kuruluş dilekçesini vermesiyle Türk siyasi hayatında çok partili döneme girilmiştir. Bundan sonraki süreçte CHP'ye karşı meclis içinde ve dışında muhalefet yapacak partilerin sayısı artmıştır. Kurulan siyasi partiler içerisinde, CHP bünyesinden çıkan ve 1950 seçimlerinde iktidarı ele geçirenceye kadar ki dönemde CHP'ye

¹⁷ Kemal H. Karpat, *Türk Demokrasi Tarihi*, İstanbul 1996, s. 125-127.

¹⁸ Metin Toket, *Demokrasimizin İsmet Paşalı Yılları(1944-1950)*, İstanbul 1990, s.192 ; Kemal H. Karpat: age., s.127.

¹⁹ B.Zakir Avşar ve Elif Emre Kaya, "Çok Partili Hayata Geçiş Sonrasında İlk Muhalefet Partisi: Milli Kalkınma Partisi", *C.Ü. İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, C:13, S. 2, 2012, s. 115

²⁰ Erik Jan Zürcher, age., s.300

²¹ Tefik Çandar, *Türkiye'nin Demokrasi Tarihi, 1839-1950*, Ankara 1999, s. 402

²² Osman Akandere, "Bir Demokrasi Beyanamesi Olarak 'Dörtlü Takrir'in' Amacı ve Mahiyeti", *Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, S.9, 2003, s.9-10. Erik Jan Zürcher, age., s. 310.

demokratikleşme yolunda en sert muhalefeti gösteren Demokrat Parti önemli bir yere sahiptir.

Çok partili siyasi düzene geçilmesiyle birlikte içeride muhalefetten gelen eleştiriler, dışarıda ise özellikle Amerika'nın demokratikleşme yönündeki beklentileri, CHP'yi katı politikalarında yumuşamaya ve restorasyona yöneltmiştir. Bu bağlamda CHP'nin 1946 olağanüstü kurultayı dönüm noktası olmuştur. Söz konusu bu kurultayda fiili olarak tek parti sisteminin sonu ilan edilmiştir. Parti başkanının değişmez olmaktan çıkarılıp seçimle tayin edilmesi, şef deyiminin parti başkanına çevrilmesi için parti tüzüğünde gerekli değişikliklerin yapılması kararlaştırılmıştır. Bütün engellemelere rağmen 1946 seçimlerinde Demokrat Partinin elde ettiği başarı, CHP'yi demokratikleşme yolunda daha ciddi adımlar atmaya zorlamıştır.²³ Demokrat Partinin özgürlükçü demokrasi ve liberal ekonomi ile ilgili söylemleri karşısında CHP, muhalefete yönelen seçmen oylarının önünü kesmek için Kemalist politikalarından taviz vermek zorunda kalmıştır.²⁴

Çok partili hayatın başlamasıyla birlikte muhalefetin de üzerinde durduğu konuların başında, tek parti iktidarı boyunca uygulanan katı laiklik siyasetinin halk üzerinde bıraktığı olumsuz tesirler geliyordu. Diğer taraftan da bu dönemde kurulan siyasi partilerin çoğunun programında İslami referanslar yer almaya başlamıştı. Siyasi hayatın kızıştığı bir ortamda dini özgürlükler noktasında toplumdan gelen beklentilere CHP de kayıtsız kalamazdı. Bu konuyla ilgili 1947'de toplanan CHP'nin yedinci kurultayında laiklik prensibinin tatbiki ve Diyanet İşleri Başkanlığı'nun işlevi gündeme gelmiş ve tartışılmıştır. Özellikle muhalefetin laiklik uygulamalarına yönelttiği eleştiriler karşısında CHP'nin oy kaybettiğini düşünen ılımlılar, partinin laiklik ve din eğitimi konusundaki katı tavrında yumuşamaya gidilmesini istemişlerdir. Gelen bu talepler doğrultusunda din eğitiminin başlatılacağı yönünde ilk sinyaller kurultayda verilmiştir. Bundan sonraki süreçte CHP, laiklik prensibinin dinsizlik olmadığını anlatabilmek için yoğun bir gayret sarf etmiştir. Parti tüzüğünün laiklik kısmına "*Hiçbir vatandaşa kanunların menetmediği ibadet ve ayinlerden dolayı karışılmaz*" eklemesi yapılmıştır.²⁵

Çok partili hayatın getirdiği siyasi rekabet, toplumsal taleplere cevap verme zorunluluğunu doğurmuş, laiklik tartışmaları çerçevesinde en çok

²³ Pınar Kaya Özçelik, "Demokrat Partinin Demokrasi Söylemi", *Ankara Üniversitesi SBF Dergisi*, C.65, S. 3, 2010, s.170.

²⁴ Taner Timur, *Türkiye'de Çok Partili Hayata Geçiş*, İstanbul 2003, s. 67-68.

²⁵ Birgül Bozkurt, "Türkiye'de Çok Partili Düzene Geçişte CHP ve Eğitim Sistemindeki Gelişmeler(1946-1950)", *ÇTTAD*, IX/20-21,, 2010, s.218. ; *CHP 7. Kurultayı Tutanağı*, 1948, s. 466.

üzerinde durulan din eğitimi konusunda adımlar atılmıştır.²⁶ Zira tek parti döneminde laik politikalar neticesinde, ilk ve orta eğitimdeki din dersleri tedricen tasfiye edilmiş, yüksek öğretimde ise kalifiye din alimi yetiştirmek için açılan Darülfünun İlahiyat Fakültesi kapatılmıştı. Yine aynı amaçla açılan İmam-Hatip okulları da ilgisizlikten dolayı kapanmak zorunda kalmıştı. Bu süreçte hem kendi içinden hem de muhalefetten gelen din eğitimi ile ilgili talepleri CHP, dikkate almak zorunda kalmış, bu doğrultuda din eğitimi ile ilgili düzenlemeleri başlatmıştır.²⁷

Türkiye’de din eğitimi konusunda yaşanan gelişmeler stratejik ortak Amerika tarafından da yakından gözlemlenmiştir. “*Türkiye’deki Dini Kurumlar*” başlıklı raporda din eğitimi konusunda atılan adımlar detaylı bir şekilde masaya yatırılmıştır. Raporda yer alan bilgilere göre; İlkokulların 3. ve 4. sınıflarında din derslerinin ailelerinin izin vermesi kaydıyla seçmeli olarak okutulmasına karar verilmiştir. Alınan karar basında da geniş olarak yer almış, yapılan eleştirilere hükümet kanadı, bu gelişmenin, din ve vicdan özgürlüğü kapsamında değerlendirilmesi gerektiğini belirtmiştir. Bu kararlar laiklik ilkesine asla zarar verilmeyeceğinin altı çizilmiştir. Rapora göre, Diyanet İşleri Başkanlığı tarafından hazırlanan ve Milli Eğitim Bakanlığının teşekkül ettirdiği özel bir kurulun onayından geçen 4. ve 5. sınıf din dersi kitapları ilk planda 100 bin baskı yapmış, Hz. Muhammed’in hayatından örnekler verilen kitaplarda, İslam’ın toplumsal ilişkileri düzenleyen yönü üzerinde durulmuştur.²⁸

Ülkede sekteye uğrayan din hizmetlerinin yeniden başlaması için Ocak 1949’da önce İstanbul ve Ankara’da olmak üzere Anadolu’nun muhtelif şehirlerinde imam-hatip kursları açılması kararlaştırılmıştır. Bu kursların ihtiyacı olan öğretici kadroların ve nitelikli din bilginlerinin yetiştirilebilmesi amacıyla Haziran 1949’da Ankara Üniversitesi bünyesinde İlahiyat Fakültesi açılmıştır. Fakültenin açılış gayesi, müfredatın hatta ders verecek hocaların niteliklerinin irdelendiği Eylül 1951 tarihli Amerikan hariciye raporunda, Fakülte hocalarından Suut Kemal Yetkin’in İlahiyat’ın misyonu ile ilgili şu sözlerine yer verilmiştir; “*Fakültenin gayesi pozitif ve sosyal bilimlerle ilişkili bir şekilde dini konuları incelemek, İslam Dünyasında gelişen fikirler kadar Batı’daki felsefi akımları da kavratmaktır.*” Rapora göre, fakülteye ilk yıl 28’i kız 91’i erkek olmak üzere kaydolan öğrenci sayısı 119’dur. Kız öğrencilerin büyük kısmı Ankara’daki iyi eğitimli memur kadrolarının, erkek öğrenciler ise daha çok ülkenin değişik yerlerindeki mutaassıp

²⁶ Binnaz Toprak, “Türkiye’de Dinin Denetim İşlevi”, *Türkiye’de Politik Değişim ve Modernleşme*, Ed. Ersin Kalaycıoğlu, Ali Yaşar Sarıbay, Bursa 2007, s. 377-388.

²⁷ Eyüp Şimşek, agm., s.395-404. ; Ahmet Turan Arslan, “Türkiye’de Din Eğitimi”, *Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, S.7-10, İstanbul-1995, s. 157-158.

²⁸ 882.413/9.2851(9 October 1951), Ankara to the Department of State, Despatch No: 156.

ailelerin çocuklarıdır. Öğrenciler mezun olduktan sonra Vakıflar İdaresi'nde, Diyanet İşleri Başkanlığında, arşivde, müzelerde, ilkokulların din dersi öğretmenliği kadrolarında, büyük camilerde imam, il ve ilçelerde ise müftü olarak görev alabileceklerdir.²⁹

Raporun sonunda İlahiyat Fakültesi'nde görev yapan hocalarla yapılan görüşmeler doğrultusunda hocaların din eğitimi ile ilgili görüşleri değerlendirilmiştir. Görüşmelerde fakülte hocaları, Türkiye'de öğrencilerin ekseriyetle geleneksel İslam'ın tesirinde yetiştiklerini eğer öğrenciler geleneksel eğitimin dogmatik yönlerinden kurtarılabilirse Türkiye'nin kültürel geleceği için manevi bir adım atılacağını belirtmişlerdir. Raporunda, İslam dininde reform konusu da işlenmiştir. Bu konuda fakülte hocalarından Hilmi Buda, Kuran'ın gündelik hayatı tamamen tanzim ettiğini, bu sebeple mutaassıp kesimlerin, İslam'ı değişen zamanın ihtiyaçlarına göre yeniden düzenleme konusunda ikna edilemeyeceğini söylemiştir. Raporunda birçok kişi ile yapılan görüşmeler sonucu Amerikan Elçiliği'nin İslam'ın durumu ile ilgili mütalaası da açıklanmıştır. Bu mütalaaya göre, İslam'ın en büyük eksikliği, toplumu saracak manevi bir atmosfer oluşturamamış olmasıdır. Görüşülen dini önderlere göre bu eksikliğin en önemli sebebi ise, dinin devlet tarafından kontrol ediliyor olmasıdır.³⁰

Bu dönemde yaşanan gelişmeler arasında tekke ve zaviyeler ile ilgili düzenlemeler de bulunmaktadır. Yapılan düzenlemeyle "*Türbelerden Türk büyüklerine ait olanlarla büyük sanat değeri bulunanlar, Milli Eğitim Bakanlığınca umuma açılabilir.*" şeklinde ilgili kanuna bir fıkra eklenerek 19 türbenin açılmasına imkan tanınmıştı.³¹ İlk olarak Osmanlı'da batılılaşma hareketinin öncüsü Mustafa Reşit Paşa'nın türbesi İstanbul Valisi'nin de katıldığı devlet erkanı tarafından açılmıştır. Bu gelişme ile ilgili hazırlanan raporda İstanbul Valisi'nin "*Bu açılışla, eski dönemdeki hurafelerin tekrar canlanmayacağı*" şeklindeki sözlerine yer verilmiştir.³²

Yumuşama döneminde yaşanan gelişmelerden birisi de hac ziyaretlerinin önündeki engellerin kaldırılmasıydı. Aynı raporda bu konuya da yer verilmiştir. Yapılan değerlendirmelere göre, II. Dünya Savaşı'nın getirdiği ekonomik sıkıntılar nedeniyle yaşanan döviz sıkıntısından dolayı hac ziyaretine sınırlandırmalar getirilmişti. İlgili rapora göre, 1948'de salgın hastalıklar nedeniyle mecburi engelleme istisna tutulursa, hac ziyaretleri için devletin döviz temini kararı ile sonraki yıllarda bu dini vecibenin de

²⁹ 882.413/12-1951 (29 September 151) Ankara to the Department of State, Despatch No. 156.

³⁰ 882.413/12-1951.

³¹ Tekin Şener, *Demokrat Parti Dönemi Din Politikaları(1946-1954)*, Kütahya-2006, s.90-91, 103-104, (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi)

³² 788.00/3-1650(16 March 1950), Ankara to the Department of State, Despatch No. 199.

önü açılmıştır. 1946'da hac ziyaretinde bulunan kişi sayısı 146 iken 1950'de bu sayı 6835'e yükselmiştir.³³

1945'ten sonra CHP politikalarında liberalleşme yaşansa da tek parti döneminin katı laik politikalarına karşı halkta oluşan tepkisel düşünceler, CHP iktidarının son ayında Mareşal Fevzi Çakmak'ın cenaze töreninde kendini hissettirmiştir. Dindar kişiliği ile ön plana çıkmış Fevzi Çakmak'ın 10 Nisan 1950'de vefatı üzerine düzenlenen cenaze töreninde, toplumsal tepki açığa çıkmıştır. Radyo'da ölüm haberinin ilanına rağmen müzik yayınlarının devam etmesi, Taksim ve Beyoğlu'nda gazino ve eğlence mekânlarının kapanmaması öğrenci gösterilerine neden olmuştur.³⁴ "*Fevzi Çakmak'ın Vefatı Üzerine Öğrenci Gösterileri*", başlıklı Amerikan elçilik yazışmasında Çakmak'ın cenaze törenine hükümetin ilgisizliği karşısında üniversite öğrencilerinin yaptığı gösteriler etüt edilmiştir. Amerikan elçiliği siyasi danışmanlarının politik önem attıkları gösterilere, İstanbul'dan ve diğer şehirlerden çok sayıda öğrenci katılmıştır. Tören günü cenaze namazı kılındıktan sonra binlerce kişiden oluşan kalabalık resmi cenaze merasimini ihlal ederek tabutu omuzlarında Arapça tekbirler eşliğinde mezarlığa kadar götürmüşlerdir. Çakmak'ın cenaze töreninde yapılan gösteriler birçok yönüyle değerlendirilmiştir. Bu değerlendirmelerden en çok dikkat çeken ise bu olayın dini alanda bir başkaldırı hareketi olduğudur.³⁵

II. DEMOKRAT PARTİNİN İLK YILLARINDA DİNİ HAYATTA YAŞANAN GELİŞMELER

II. Dünya Savaşı'ndan sonra değişen uluslararası dengeler ve iç gelişmeler neticesinde demokrasiye geçilme kararı alınmıştı. CHP'nin toprak reformu kararı ve diğer uygulamaları karşısında oluşan parti içi muhalefet hareketi 7 Ocak 1946'da Demokrat Partinin kurulmasıyla neticelendi. 1946'da yapılan seçimlerde CHP'nin demokratik usullere aykırı birçok uygulamasına rağmen meclisteki 458 sandalyeden 61'ini almayı başaran Demokrat Parti, bundan sonraki dönemde ülke çapındaki teşkilatlanmasını yaygınlaştırarak, Mayıs 1950 seçimlerinde büyük başarı yakalayarak iktidara gelmiştir.

Kuruluş yıllarında demokratikleşme ve fikri hürriyetler konusunda CHP politikalarına muhalefet eden ancak Atatürk'ün milliyetçilik ve laiklik gibi temel ilkelerine sahip çıkan Demokrat Parti, iktidara geldikten sonra kendilerinden önce katı laiklik politikalarındaki yumuşamayı artırarak devam ettirmiş hatta CHP'yi geçmişe dönük olarak laiklik

³³ 882.413/9-1751 (24 September 1951), Istanbul Department of State, Despatch No. 152.

³⁴ 782.00/4-1350(13 April 1950), Ankara to the Department of State, Despatch No. 279.

³⁵ 782.00/4.1850 (13 April 1950), Ankara to the Department of State, Despatch No. 300.

uygulamalarından dolayı sıklıkla eleştirmiştir.³⁶ Bu bağlamda Demokrat Parti iktidarının ilk aylarında, toplumu rahatlatacak düzenlemelerin başında ezanın tekrar Arapça okunması kararı gelmektedir. 6 Mart 1933'te Diyanet İşleri'nin müftülüklerle gönderdiği bir tamimle hükümetin hedeflediği milli maksatlarla uyuşmadığı gerekçesiyle ezanın öz dilimizde yani Türkçe olarak okunması gerektiği bildirilmişti. 2 Haziran 1941'de ilgili kanununa "Arapça ezan ve kamet okuyanlar, üç aya kadar hapis veya on liradan iki yüz liraya kadar para cezasına çarptırılır." şeklinde cezai müeyyide eklenerek hükümet, bu husustaki kararlığını ortaya koymuştu. Uygulandığı dönemde halk arasında büyük tepkiye neden olan ezanın Türkçe okunması zorunluluğundan Demokrat Parti iktidarında vazgeçildi.³⁷ Ezanın tekrar aslına uygun okunması için Kayseri Milletvekili İsmail Berkok ve 13 arkadaşı kanun teklifi verdi. 16 Haziran 1950'de çıkarılan 5666 sayılı kanunla ilgili yasak kaldırıldı.³⁸ Yasağın kaldırılması ile ilgili gelişmeler Amerikan hariciye belgelerine de yansımıştır.

Haziran 1950 tarihinde "Türkiye'de Dini Hürriyetlerde Yaşanan Gelişmeler" başlıklı raporun girişinde, son dönemlerde devlet kurumlarının dini alanlara yönelik hoşgörülü yaklaşımının altı çizilmiştir. Mecliste ezanla ilgili yasağın kaldırılması için başlatılan girişimlerle ilgili Adnan Menderes'in Zafer gazetesine verdiği demeçte yaptığı değerlendirme, raporda şu şekilde aktarılmıştır; "Ezanın Arapça okunma yasağı, dini fanatizmin inkılap hareketlerinin önünü kesmemesi için alınan önlemlerden birisi olarak empoze edilmişti. Ancak seküler³⁹ rejimlerde devletin, vatandaşların doğal hakları olan dini özgürlüklerin de korunması gerekir." Ezanın Türkçeleştirilmesinin altında yatan daha derin sebeplerin de sorgulandığı rapora göre, bu inkılapla milletin geçmiş ile olan din ve dil bağlantısı kesilmeye çalışılmış, böylelikle doğu kültürünün toplum üzerindeki hakimiyetine son verilmek istenmiştir. Çoğu kimse tarafından ilahi emirlerin bir ihlali olarak algılanan Arapça ezan yasağıyla Müslüman toplumda rejime karşı büyük kin ve nefret oluştuğu raporda belirtilmiştir.⁴⁰

Ağustos 1950'de hazırlanan "Türkiye'de Dini Gelişmeler" başlıklı raporda Arapça ezan uygulaması konusu gündeme geldiğinde atılan bu adım karşısında CHP'nin tavrı şu şekilde yorumlanmıştır. "CHP uyguladığı dönemde bu yasağı, sekülerleşme yolunda alınmış bir önlem olarak görmüş, milli bir

³⁶ Erik Jan Zürcher, age., s.339-340 ; Şerif Mardin, age., s.170

³⁷ Ali Dikici, " İbadet Dilinin Türkçeleştirilmesi Bağlamında Türkçe Ezan Meselesi ve Buna Gösterilen Tepkiler", *İstanbul Üniversitesi Yakın Dönem Türkiye Araştırmaları Dergisi*, N.10, 2006, s. 95-96.

³⁸ Necati Aksanyar, "Demokrat Partinin Din Politikalarının Türk Basınında Yansımaları(1950-54), *Akademik Bakış*, S.11, 2007, s. 7,12.

³⁹ Anglo-Sakson ekolünden geldiği için Amerikan belgelerinde laiklik kavramı karşılığında daha çok sekülerizm kullanılmıştır.

⁴⁰ 882.413/6.1450 (14 June 1950), Istanbul to the Department of State, Despatch No: 782.00,

devlet ve milli bilince sahip ulus inşa edebilmek için bu adımın kaçınılmazlığını savunmuştur. Ancak yasağın kaldırılması yönünde teklif meclise geldiğinde popüler beklentilerden dolayı CHP itirazda bulunmamış, ezanın politik bir meseleye dönüşmesinden kaçınmıştır.”⁴¹

Demokrat Parti döneminde dini alanda yaşanan gelişmelerden birisi de radyodan Kuran-ı Kerim yayının başlamasıdır. 1927’de ilk radyo yayının başlamasından 1950’li yıllara kadar radyoda dini yayın yapılmamıştı. Çok partili hayata geçilmesiyle birlikte halktan bu yönde istekler gelmiştir. Demokrat Parti iktidarı 5 Temmuz 1950’de aldığı bir kararla radyoda dini yayınların yapılmasına müsaade etmiş, aynı yıl İstanbul ve Ankara radyolarında Kuran-ı Kerim yayınlarına başlanmıştır. Hükümetin aldığı karar gereğince Ramazan ayı boyunca Pazartesi, Çarşamba ve Cuma akşamları saat 20.05 - 20.15 arasında diğer aylarda ise haftada bir defa Cuma sabahları radyodan Kuran-ı Kerim yayınları yapılmıştır. Ezanın Arapça okunmasından sonra radyoda Kuran-ı Kerim yayınının başlaması “*Türkiye’de Dini Canlanma*” olarak Washington’a rapor edilmiştir.⁴²

Diyanet İşleri Başkanlığı’nın Ramazan ayı boyunca en iyi hafızları Kuran tilaveti için radyoda görevlendirildiği belirten rapora göre Demokrat Partinin bu uygulaması geniş halk kitleleri tarafından beğenile karşılanmıştır. Ancak çok azda olsa bir kesim ise bu gelişmeye farklı bakmışlardır. Onlara göre, devletin radyosundan yapılan bu yayın, sekülerizmle uyuşmayan aşırı liberal bir gelişmedir. Hatta bu uygulama, Türkiye’de yaşayan diğer dini topluluklara karşı işlenmiş bir suçtur. Bu gelişmeye karşı tepki gösterenler arasında Demokrat Parti Hükümetine çok yakın kişiler de bulunmaktadır. Hükümet ise radyodan Kuran yayını Ramazan ayından sonra da düzenli olarak devam ettirmek düşüncesindedir.⁴³

Aynı raporda 1948’de hac ziyaretlerinin önündeki engellerin kaldırılması ile bu konuda yaşanan olumlu gelişmelerden de bahsedilmiştir. Demokrat Partinin iktidara gelmesiyle birlikte Deniz İşletmeleri, hac sezonunda tam donanımlı gemilerle Cidde’ye seferler düzenlemiş, Türk Hava Yolları ise yine bu amaçla uçuşlar planlamıştır. İslam’ın beş emrinden biri olan hac ziyaretini yerine getirmek için bundan birkaç yıl öncesine kadar olumsuz şartlar altında kaçak yolları deneyen Müslümanlar için bütün bu gelişmelerin, son derece önemli olduğu raporda vurgulanmıştır.⁴⁴

⁴¹ 882.413/8-150 (1 Ağust 1950), İstanbul to the Department of State.

⁴² Eyüp Şimşek, agm., s. 407.

⁴³ 882.413/9-150 (1 September 1950) İstanbul to the Department of State.

⁴⁴ 882.413/9-150.

Demokrat Parti döneminde din eğitimi konusunda ise, CHP iktidarının son döneminde atılan adımlar devam ettirilmiştir. Demokrat Partiyi iktidara götüren programında, *“Dini eğitim meselesi ve din adamlarını yetiştirecek kurumların kurulması hususunda uzmanlar tarafından bir program hazırlanacaktır”*⁴⁵ denilerek bu konudaki liberal yaklaşım gösterilmiştir. Din eğitimi ile ilgili olarak daha önce ilköğretimin 4. ve 5. sınıflarına seçmeli din dersleri konulmuş, velilerin dilekçe ile başvurması durumunda öğrencilerin bu dersleri alabilecekleri şeklinde bir şerh düşülmüştü. Bu şerh kamuoyunda uzun süre tartışılmış neticede din derslerin seçmeli olarak verilmesine devam edilmiş ancak önceki düzenlemenin tam tersi olarak ders muafiyeti için veli dilekçesi şartı getirilmiştir.⁴⁶

Demokrat Partinin din eğitimi konusunda attığı adımlardan birisi de, Cumhuriyet’in ilk yıllarında lağvedilen medreselerin bıraktığı boşluğu doldurmak amacıyla kurulan ama sonraki dönemlerde halk nezdinde talep görmediği için kapatılan imam-hatip okullarının tekrar eğitime başlamasıdır. Bu konuda hazırlanan Amerikan raporuna göre, ilk planda İstanbul, Ankara, Isparta, Maraş, Konya ve Kayseri’de açılan bu okullar halk tarafından büyük bir rağbet görmüştür. Okul açılan iller arasında dindar çizgisiyle ön plana çıkmış olan Konya’da İmam Hatip okuluna 320 kayıt yaptırılmıştır. Bu öğrencilerin önemli bir kısmı kırsal bölgelerde yaşayan fakir ailelerin çocuklarıdır.⁴⁷

İlgili raporda din eğitimi konusunda atılan bu adımla alakalı olarak ülkede yaşayan aydınların görüşleri de alınmış ve şu şekilde değerlendirilmiştir; *“Hükümetin bu okulları açmasının gayesi topluma yol gösterecek aydın din adamları yetiştirmektir. Şurası bir gerçektir ki toplumun önemli bir kesimi sıklıkla camiye gitmektedir. Bu sebeple imamların halk üzerinde hala büyük etkisi bulunmaktadır. Hükümet bu okullardan yetiştirdiği din görevlileriyle toplumu modernleşme yolunda ikna edebilecek ve doğacak tepkileri önleyebilecektir.”* Raporda aydınların bu konudaki endişeleri ise şu şekilde aktarılmıştır; *“Okullarda görev yapacak öğretmenlerin yetersizliğinden dolayı muhafazakâr çevrelerde, tutucu ailelerin ve geleneksel yapının etkisinde yetişecek olan bu öğrenciler, ileride İslami hareketin öncülüğünü yapacaklardır.”*⁴⁸

Demokrat Partinin din ve laiklik konusunda CHP’den daha liberal olduğunu kanıtlamak maksadıyla yürürlüğe koyduğu birtakım yeni düzenlemeler, bazı anti laik protesto gösterilerine de zemin hazırlamıştır. Tek parti döneminin katı laik politikalarının toplumda yarattığı gerilim, dini

⁴⁵ Tanık Zafer Tunaya, age., s. 662-673.

⁴⁶ Şaban Sitembölükbaşı, *Türkiye’de İslam’ın Yeniden İnkişafı*,(1950-1960), Ankara 1995, s. 61.

⁴⁷ 882.413/3-1452(28 September 1951) Ankara to the Department of State Despatch No. 498.

⁴⁸ 882.413/3-1452.

liberalizm ile birlikte kendisini Atatürk'ün heykel ve resimlerine yapılan saldırılarla göstermiştir. Dini alanda başlayan rahatlama döneminde artık gazete haberlerinde sık sık Atatürk'ün manevi kişiliğine karşı yapılan saldırılar yer almaya başlamıştır.⁴⁹ Bu tür eylemlerde Tıcani tarikatı ön plana çıkmıştır. 1949'da Arapça ezan görüşmelerinin sürdüğü bir ortamda iki Tıcani müridi mecliste Arapça ezan okumuşlardı. Bundan sonraki süreçte Tıcaniler Atatürk heykellerine yaptıkları saldırılarla gündeme gelmişlerdir.

Geçiş döneminde sıkça yaşanan bu tür reaksiyonlar üzerine hazırlanan Amerikan raporlarındaki değerlendirmelere göre, ülkedeki dini yükselişin bir göstergesi olan bu saldırılara kentli Kemalist kuşak karşı çıkmakta, düzenledikleri öğrenci organizasyonları ile Kemalizm'in aşındırılması yönündeki faaliyetlere tepki göstermektedirler. Kemalist reformların korunması ve devamı hususunda asla söz vermemiş olan ve idareyi devralırken bu reformlardan sadece halk tarafından benimsenenlere sahip çıkacağını vurgulayan Demokrat Parti yönetimi ise, bu gelişmeler karşısında toplumun diğer kısımlarının tepkisini çekecek sert önlemler almaktan çekinmektedir. Bu meselede artık herkes tarafından kabul edilen realite ise, sekülerizmin tanımlanmasında yaşanan tezatlardır. Raporla göre artık uzun süredir uygulana gelen seküler politikaların doğru tanımlanmasının zamanı gelmiştir.⁵⁰

Türkiye'de kısa sürede dini alanda yaşanan gelişmeler Amerikan hariciyesinin de dikkatini çekmiştir. Bu konuda yaşanan değişimi değerlendirmek üzere Amerikalı uzman Prof. Thomas ile Bakan Samet Ağaoğlu arasında Temmuz 1951'de yapılan görüşme raporlarına yansımıştır. Bu görüşmede, Prof. Tomas'ın kısa süre içinde Türkiye'de gözle görülür bir şekilde dini faaliyetlerin artış sebepleriyle ilgili sorusuna, Ağaoğlu, "*Türk halkının daha önce de dini inançlarına bağlı olduğunu, tek parti dönemi laiklik politikalarının bile bunu değiştiremediğini, bundan sonra da değiştiremeyeceği*" şeklinde cevap vermiştir. Ağaoğlu konuşmasında ayrıca, demokratik iktidarın, halkın inançlarını yaşayabilmesi için gerekli önlemleri aldığını, laikliği pekiştirebilmek için Diyanet gibi dini işleri yürüten kurumların apolitik bir yapıya kavuşturulması yönünde adımlar atılabileceğini belirtmiştir.⁵¹

Görüşmelerde konuşulan konulardan birisi de son dönemde Türk kamuoyunu meşgul eden Tıcanilerin yaptığı eylemlerdir. Ağaoğlu Türkiye'de Alevi, Bektaşî Nakşibendi gibi geleneksel dini grupların

⁴⁹ Mehmet Cem Şahin, "Demokrat Parti Türkiye'sinde Din-Devlet ve Eğitim ilişkileri", *Toplum Bilimleri Dergisi*, C.6, S.12, 2012, s. 35.

⁵⁰ 883.413/6-1351, s. 4-5

⁵¹ 882.413/8-851 (8August 1951) Ankara to the Department of State, Despatch No: 63

varlığının bir realite olduğunu, bu grupların daha toleranslı olmaları durumunda devletin bunları resmi olarak da tanıyabileceğini, ancak son Ticani tarikatı vakaları karşısında hükümetin sert önlemler almaktan kaçınmayacağını vurgulamıştır. Görüşmenin sonunda Ağaoğlu, laikliğin doğru bir şekilde uygulandığı ve anlatıldığı takdirde bu sorunların aşılacağını belirtmiştir. Prof. Thomas ise, Demokrat Partinin bu konuda gerekli adımları attığını gözlemlediğini söyleyerek bu adımlara ek olarak hükümetin dini reaksiyonlara ve dini grupların liderlerine taviz vermemesi gerektiğinin altını çizmiştir.⁵²

Çok partili hayata geçişle birlikte dini hayatta başlayan özgürlükler, “*Sekülerleşme Karşıtı Gelişmeler*” başlığı altında Haziran 1951’de Washington’a gönderilen başka bir raporda da genel hatlarıyla değerlendirilmiştir. İslam dini ibaresinin anayasadan çıkartılmasınının 24. yıldönümüne girildiğini belirten raporda, halifelığın kaldırılmasından başlayarak harf inkılâbına kadar laiklik prensibi ekseninde yapılan bütün inkılâpların ikame edilmesi noktasında yaşanan aksaklıklar üzerinde durulmuştur.

Rapora göre, Türkiye’de bu süreçte, din ve devlet işlerinin bir birinden ayrılması ile din adamlarının dünyevi işlerdeki etkinliği zayıflamıştı. Hiçbir zaman geçmişte de gerçek anlamda teokratik devlet yapısına sahip olmayan Türkiye’de Kemalist reformlardan sonra din ve dünya işleri birbirinden ayrılmış, şer’i hükümlerin hukuk kaideleri üzerindeki etkisi nötralize edilmişti. Devleti bütün dini sembollerden arındırmak için bazen katı bir şekilde uygulanan seküler reformlarla, dini fanatizmin önüne geçilmeye çalışılmıştı. Kısacası dinin toplumsal alandaki etkisi bertaraf edilerek modernleşme ve Türkleşme yolunda adımlar atılmıştı. Bütün bu uygulamalar, İslami geleneğin hâkim olduğu Osmanlı zamanında doğmuş kuşaklar arasında rahatsızlık yaratmıştır. Burada reddedilemeyecek bir gerçek vardır ki, bütün bu baskılara rağmen dinin gücü halkın büyük kısmında etkisini devam ettirmiş, hatta din temsilcileri, cahil halk arasında bütün bu uygulamaları, karşı propaganda olarak kullanmışlardır. Rapora göre, bu durumun sebeplerinin başında, Kemalist reformlarla sağlanmak istenen bu keskin dönüşümü toplumun tamamına kabul ettirecek bir eğitim sistemi ağının bulunmayışı gelmektedir. Çünkü hala ülkedeki köylerin yarısından fazlasında yeterli miktarda devlet okulu bulunmamaktadır.⁵³

1945’lerden sonra katı laik politikalarda başlayan yumuşama ile birlikte ise, CHP ve Demokrat Parti yönetimleri, dini hayatta uygulanan bazı kısıtlamaları kaldırmışlardır. Hac ziyaretlerinin önündeki bürokratik

⁵² 882.413/8-851.

⁵³ 883.413/6-1351 (13 June 1951) İstanbul to the Department of State, Despatch No.661, s. 1,3

engellerin kaldırılması, ilköğretimde din dersi eğitiminin başlaması, dini organizasyonların devletçe desteklenmesi, Ankara Üniversitesi'ne vaizler yetiştirecek İlahiyat Fakültesi açılması şeklindeki gelişmelerin özetlendiği rapora göre, bütün bu çalışmalar halk arasındaki tansiyonun düşmesine sebep olsa da, bu dönemde halkın beklentileri sadece ibadet özgürlüğü ile sınırlı kalmamıştır. Aynı zamanda bundan birkaç yıl öncesine kadar belki vatan hainliği olarak telakki edilen istekler de gelmeye başlamıştır. Bunlar, evlilikten, boşanmaya medeni hukukla ilgili muamelelerin de İslam hukukuna göre çözümlenmesi yönündeki taleplerdir. Gizli tarikat faaliyetlerinin artması, kız çocuklarının devlet okullarındaki eğitimlerinin, ailelerince sonlandırılması, izinsiz olarak açılan Kuran kursları ve türban takan kadınlarının sayısının hızlı bir şekilde artıyor olması, Amerika Elçiliği'nin hazırladığı raporlarda, bu dönemde dikkat çeken gelişmeler arasındadır.⁵⁴

SONUÇ

Batıcı aydınların etkisinde modern bir devlet ve toplum inşa etme arzusuyla hareket eden Atatürk ve arkadaşları, laisizmi hedeflerine ulaşabilmek için en önemli ilke olarak benimsemiş, Cumhuriyet'in ilanıyla birlikte laiklik yolunda önemli adımlar atmışlardır. Tek parti döneminde siyasi kaygılardan uzak atılan bu adımlarda çoğu zaman toplumsal beklentiler gözetilmemiş, laik politikalar katı bir şekilde uygulanmıştır.

II. Dünya Savaşından sonra gerek batı bloğunun liberal telkinleri gerekse parti içi muhalefet ve toplumsal beklentiler nedeniyle demokratikleşme yolunda girişimlerde bulunulmuştur. Çok partili hayata geçilmesiyle birlikte halkın inanç hürriyetine dair beklentileri dikkate alınmaya başlanmıştır. 1945'ten itibaren önce CHP, tek parti döneminin katı laik politikalarını yumuşatmıştır. Demokrat Parti iktidarında ise dini alandaki hürriyetler daha da gelişmiştir. Bütün alanlarda olduğu gibi dini hayattaki gelişmeler de, soğuk savaş dönemi stratejik ortağı Amerika'nın dikkat merkezinde yer almıştır.

Dünyada Sovyetlerin güdümünde komünizmin etkinliğinin arttığı bir dönemde Türkiye'de inanç hürriyetinde elde edilen kazanımlar, Amerikalı diplomat ve uzmanlar tarafından yakından takip edilerek gelişmelerle alakalı rapor hazırlanmıştır. Bu raporlara göre tek parti döneminde uygulanan laik politikaların tam olarak hedefine ulaşamamasının sebeplerinin başında, bu politikaları halka benimsetecek yeterli eğitim ağının olmayışı gelmektedir. Raporlara göre çok partili hayata geçilmesiyle

birlikte artan siyasi rekabette partiler, inanç hürriyeti konusunda toplumsal beklentilere cevap verecek düzenlemeler yapmışlardır. Bu düzenlemelerin sıkça tartışılması, laikliğin henüz kamuoyunda tam olarak anlaşılmasından ve kavramsal çerçevesinin çizilmemesinden kaynaklanmaktadır.

BİBLİYOGRAFYA

AMERİKAN ARŞİV BELGELERİ

- Democracy in Turkey, 1950-1959: Records of the U.S. State Department Classified Files
-788.00/3-1650(16 March 1950), Ankara to the Department of State, Despatch No.199.
-782.00/4-1350(13 April 1950), Ankara to the Department of State, Despatch No.279.
-782.00/4.1850 (13 April 1950), Ankara to the Department of State, Despatch No.300.
-882.413/6.1450 (14 June 1950), Istanbul to the Department of State, Despatch No.782.00,
-882.413/8-150 (1 August 1950), Istanbul to the Department of State, Despatch No:-
-882.413/9-150 (1 September 1950) Istanbul to the Department of State, Despatch No:-
-882.413/9.2851(9 October 1951), Ankara to the Department of State, Despatch No: 156.
-883.413/6-1351 (13 June 1951) İstanbul to the Department of State, Despatch No.661
-882.413/8-851 (8August 1951) Ankara to the Department of State Despatch No:63
-882.413/9-1751 (24 September 1951), Istanbul Department of State, Despatch No.152.
-882.413/3-1452(28 September 1951) Ankara to the Department of State Despatch.498.
-882.413/12-1951 (29 September 1951) Ankara to the Department of State, Despatch No.156.

KİTAP ve MAKALELER

- Ahmad, Feroz, "Politics and Islam in Modern Turkey" *Middle Eastern Studies*, Vol.27, N.1. ss.1-21.
-Akandere, Osman, "Bir Demokrasi beyanamesi Olarak 'Dörtlülük Takrir'in' Amacı ve Mahiyet", *Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, S.9, 2003. ss.5-29.
-Aksanyar, Necati, "Demokrat Partinin Din Politikalarının Türk Basınında Yansımaları(1950-54)", *Akademik Bakış*, S.11, 2007. ss. 1-30
-Arslan, Ahmet Turan, " Türkiye'de Din Eğitimi", *Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, S.7-10, İstanbul-1995, ss.155-164.
-Avşar, B.Zakir ve Elif Emre Kaya, "Çok Partili Hayata Geçiş Sonrasında İlk Muhalefet Partisi: Milli Kalkınma Partisi", *C.Ü. İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, C:13, S.2, 2012, ss.113-132.
-Berkes, Niyazi, *Türkiye'de Çağdaşlaşma*, Yapı Kredi Yayınları İstanbul,2006.
-Bozkurt, Birgül, "Türkiye'de Çok Partili Düzene Geçişte CHP ve Eğitim Sistemindeki Gelişmeler(1946-1950)", *ÇTTAD*, IX/20-21,, 2010, ss.213-231.
-CHP 7. Kurultayı Tutanağı,1948.
-Çandar, Tevfik, *Türkiye'nin Demokrasi Tarihi, 1839-1950*, İmge Yayınları, Ankara,1999.
-Dikici, Ali, " İbadet Dilinin Türkçeleştirilmesi Bağlamında Türkçe Ezan Meselesi ve Buna Gösterilen Tepkiler", *İstanbul Üniversitesi Yakın Dönem Türkiye Araştırmaları Dergisi*, N.10, 2006, ss.77-104
-Karpaz, H. Kemal, *Türk Demokrasi Tarihi*, Afa Yayınları İstanbul, 1996.
-Kocaoğlu, Bünyamin, "Atatürk Dönemi Laiklik Uygulamalarına Yönelik Bazı Toplumsal Tepkiler", *Turkish Studies*, Vol2/4, 2007, s.1297-1307.
-Koçal, A.Vedat, "Bir Hegemonya Aracı Olarak Seküleş(tir)me : Tarihsel Bir Perspektiften Türkiye'de Laikliğinin Politik Ekonomisi" *Akademik İncelemeler Dergisi*, Vol.7, S.2, 2012, ss.107-140.
-Köker, Levent, *Modernleşme Kemalizm ve Demokrasi*, İletişim Yayınları, İstanbul, 2005.
-Lewis, Bernard, *Modern Türkiye'nin Doğuşu*, TTK, Ankara,1984.
-Mardin, Şerif, *Türkiye'de Din ve Siyaset*, İletişim Yayınları, İstanbul,2011.
-Özçelik, Pınar Kaya, "Demokrat Partinin Demokrasi Söylemi", *Ankara Üniversitesi SBF Dergisi*, C.65,S.3, 2010, ss.163-187.

- Sitembölükbaşı, Şaban, *Türkiye’de İslam’ın Yeniden İnkişafı*,(1950-1960),*Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları*, Ankara, 1995.
- Şahin, Mehmet Cem, “ Demokrat Parti Türkiye’sinde Din-Devlet ve Eğitim İlişkileri”, *Toplum Bilimleri Dergisi*, C.6,S.12, 2012, ss.31-54.
- Şan, Mustafa Kemal, “Baskıcı Bir Laiklik Modeli Olarak: Türk Laikliğinin Anatomisi”, *Akademik İncelemeler Dergisi* Vol.7, S.2, 2012, ss.1-25.
- Şener, Tekin, *Demokrat Parti Dönemi Din Politikaları(1946-1954)*, Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Ana Bilim Dalı Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Kütahya, 2006.
- Şimşek, Eyüp, “ Çok Partili Dönemde Yeniden Din Eğitimi ve Öğretimine Dönüş Süreci(1946-1960)”, *Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, S.49, 2013, ss.391-414.
- Timur, Taner, *Türkiye’de Çok Partili Hayata Geçiş*, İletişim Yayınları, İstanbul, 2003.
- Toker, Metin, *Demokrasimizin İsmet Paşalı Yılları(1944-19509)*, Bilgi Yayınevi, İstanbul, 1990.
- Toker, Nilgün ve Serdar Tekin, “Batıcı Siyasi Düşüncenin Karakteristikleri ve Evreleri: Kamusuz Cumhuriyet’ten Kamusuz Demokrasiye”, *Modern Türkiye’de Siyasi Düşünce; Modernleşme Batıcılık*, C.3 İstanbul-2007, ss.82-106.
- Toprak, Binnaz, “Türkiye’de Dinin Denetim İşlevi”, *Türkiye’de Politik Değişim ve Modernleşme*, Ed. Ersin Kalaycıoğlu, Ali Yaşar Sarıbay, Alfa Akademi Yayınları, Bursa, 2007.
- Tunaya, Tarık Zafer, *Türkiye’de Siyasi Partiler*,(1859-1965), Arba Yayınları, İstanbul, 1995.
- Tunçay, Mete, *T.C’de T ek Parti Yönetiminin Kurulması(1923-1930)*, Cem Yayınları, İstanbul, 1989.
- Yıldız, Fatih ve Fikret Çelik, “Türk Batıcılığının Milliyetçilik ve Muhafazakarlık üzerinden Tenkidi; Erol Güngör Örneği”, *Bilig*, S.62 2002, ss.260-294.
- Zürcher, Erik Jan, *Modernleşen Türkiye’nin Tarihi*, İletişim Yayınları, İstanbul, 2000.
- <http://go.galegroup.com/gdsc/start.do?p=GDSC&u=nevsehir&authCount=1> (13-10-2013)

